

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КУБРАК РУСЛАН МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 343.81

**КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА
ЗАСУДЖЕНИХ З ПСИХІЧНИМИ ВІДХИЛЕННЯМИ
ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Дніпро – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник - кандидат юридичних наук, доцент
Лень Валентин Валентинович,
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»,
професор кафедри кримінального права
та кримінології юридичного факультету.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
заслужений працівник освіти України
Литвинов Олексій Миколайович,
Харківський національний
університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри кримінального права
і кримінології факультету № 1;

кандидат юридичних наук, доцент
Кісілюк Едуард Миколайович
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри кримінального права.

Захист відбудеться “24” травня 2018 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 08.727.04 у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26).

Автореферат розіслано “23” квітня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. М. Кучук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сьогодні кримінально-виконавча політика в Україні спрямована на подальшу гуманізацію виконання кримінальних покарань, пов'язаних з позбавленням волі (ізоляцією). Не зважаючи на це, кримінальне покарання у виді позбавлення волі на певний строк у 2004 – 2017рр. застосовувалося судами до кожної четвертої, в окремі роки п'ятої винної особи (від 20,4% до 26,5% загальної кількості засуджених). При цьому серед осіб, які трималися в УВП протягом вказаного періоду від 7% до 12% становили засуджені з психічними відхиленнями. Забезпечення індивідуалізації і диференціації покарання є можливим лише при врахуванні особливостей даної категорії засуджених.

Кримінально-виконавча характеристика досліджуваної категорії осіб, визначення кола кримінально-виконавчих проблем, потребують правової регламентації, вивчення суті механізму впливу дефекту психіки на поведінку людини, виборі методів та способів корекції асоціальної поведінки цієї категорії осіб, добору ефективних запобіжних заходів вчинення ними повторних злочинів.

Ця проблема постійно привертала увагу вітчизняних, радянських і російських дослідників. Сучасний стан дослідження вказаних питань відображений в роботах вітчизняних вчених: С. Беклеміщева, І. Богатирьова, І. Даньшина, Т. Денисової, О. Джузи, В. Голіни, І. Жук, А. Зелінського, М. Книги, О. Колба, Е. Кісілюка, І. Копотуна, В. Куца, В. Леня, О. Литвинова, О. Мартиненка, А. Музики, Н. Орловської, Ю. Орла, В. Петкова, Т. Приходько, А. Степанюка, В. Трубникова, С. Царюка, В. Шаблістого, С. Шаренко, І. Яковець та інших. Радянських і російських дослідників: Ю. Антоняна, І. Брики, Л. Веселової, М. Власової, М. Гомонова, Я. Гілінського, А. Долгової, А. Дьяченко, В. Іванова, К. Ігошева, І. Карпеця, В. Кудрявцева, В. Лунєєва, Д. Лунца, Н. Лейкіної, Д. Майера, Р. Міхеєва, О. Міхліна, Г. Назаренка, І. Ноя, С. Овчинського, В. Орехова, Б. Протченка, А. Ратінова, Д. Рівмана, О. Сахарова, Б. Спасеннікова, М. Стручкова, А. Теунаєва, Б. Утєвського, В. Філімонова, М. Шаргородського, Д. Шестакова, І. Шмарова та ін.

Кримінально-виконавчу характеристику окремої категорії засуджених, розглядав С. Царюк у дисертації «Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки» (2009 р.). О. Неживець «Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі» (2005 р.), розглядала певні питання характеристики звільнених засуджених з УВП. О. Лаптіною у дисертації «Правове регулювання реабілітації засуджених з інвалідністю в умовах відбування покарання» (2012 р.), проаналізовано окремі питання кримінально-виконавчої, кримінально-правової, соціально-демографічної характеристики засуджених з інвалідністю.

Реформування пенітенціарної системи України висуває вимоги подальшої гуманізації системи виконання покарань, вивчення кримінологічних особливостей повнолітніх та неповнолітніх (далі – п/л, н/л) засуджених з порушеннями психіки, а це особи жіночої та чоловічої статі (далі – ос. ж. та ч. ст.), які відбувають покарання, з метою конструктивного впливу на них, корекції їх злочинної поведінки.

Нові невідворотні, назрілі, необхідні реалії реформаційних процесів зумовили необхідність проведення відповідного комплексного наукового пошуку і визначили вибір теми та основні напрями дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ відповідно до: Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017р. № 654-р.; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 рр., затверджених наказом МВС України від 16.03.2015 р. № 275); Плану проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ на 2018 р., схваленого вченою радою цього закладу вищої освіти (протокол № 3 від 23.11.2017 р.); Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на період 2016-2020 рр., рекомендованих НАПрН України.

Мета і задачі дослідження. *Метою* роботи є визначення сутності та структури кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями, встановлення особливостей виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно даної категорії засуджених, удосконалення кримінально-виконавчого законодавства та рекомендацій, спрямованих на покращення практики діяльності установ виконання покарань.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких *задач*:

– дослідити генезис теорії і законодавчої, нормативно-правової регламентації та сучасний стан виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі відносно осіб з психічними відхиленнями;

– дослідити зарубіжний досвід виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі відносно засуджених з порушеннями психіки, виділити його ефективні елементи для впровадження в національну пенітенціарну систему;

– вивчити поширеність психічних відхилень серед засуджених до позбавлення волі на певний строк (рівень, динаміка, структура, географія);

– дослідити та систематизувати ознаки кримінально-виконавчої характеристики засудженої особи з порушеннями психіки соціально-демографічні, соціально-психологічні, кримінально-правові та інші ознаки її характеристики під час відбування кримінального покарання;

- проаналізувати законодавче нормативно-правове забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з порушеннями психіки;
- розкрити особливості процесу виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно засуджених з порушеннями психіки;
- дефініційно визначити кримінально-виконавчу характеристику засуджених з психічними відхиленнями та її структурні складові ознаки;
- обґрунтувати основні детермінанти, що сприяють вчиненню злочинів засудженими з психічними відхиленнями;
- визначити особливості організації соціально-виховної роботи із цією категорією засуджених, впровадження програм корегування їх поведінки, напрями оптимізації виконання покарання;
- розкрити значення кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями у диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк;
- сформулювати пропозиції з удосконалення норм кримінально-виконавчого законодавства України, регламентуючих виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно засуджених з психічними відхиленнями, і рекомендації, спрямовані на покращення практики діяльності установ виконання покарань.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Предмет дослідження – кримінально-виконавча характеристика засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк.

Методи дослідження. Дослідження кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями, обумовлено специфікою предмета, об'єкта, мети та задач дослідження і проводилось з використанням наступних методів наукового пізнання. *Діалектичний метод* – застосовувався при пізнанні динаміки розвитку наукової природи та змісту соціально-правових явищ у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно засуджених з психічними відхиленнями, а також при визначенні науково обґрунтованих понять: «психічного відхилення», «психічного порушення», «психічного недоліку», «психічної аномалії», «кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями» (розд.1-3); *історико-правовий метод* – використано при дослідженні витоків, формування, розвитку та наукової розробленості інституту кримінального покарання у виді позбавлення волі відносно досліджуваної категорії засуджених, встановленні їх періодизації та виділенні певних закономірностей, характерних для кожного періоду (підр. 1.1); *компаративний метод* – при дослідженні законодавчого регулювання виконання покарання відносно даної категорії засуджених у зарубіжних державах та співставленні, щодо певної імплементації його з національним законодавством (підр. 1.2); за допомогою *методу*

статистичного спостереження проведено збір даних та опитування респондентів (розд. 1–3); *метод системного аналізу* використовувався при вивченні складових ознак характеристики засуджених з психічними відхиленнями (розд. 2, підр. 3.1,3.2); *за допомогою формально-логічного методу* – здійснено обробку й узагальнення зібраного емпіричного матеріалу як одного з основних джерел інформації про предмет дослідження (підр. 1.1, розд. 2, 3); *методи правового моделювання* – використано при формулюванні пропозицій щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства та його застосування (підр. 3,2, 3.3).

Емпіричну базу дослідження склали: дані ДСА України, статистики ДДУ ПВП, ДПтС, ДКВС України, за 2004 –2017 рр.; узагальнені результати анкетування 268 засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах (25 ос. ж. ст., 50 ос. ч. ст.) виправних колоніях мінімального (33 ос.ч.ст., 21 ос.ж ст), середнього (104 ос.ч.ст., 20 ос.ж ст) і максимального (15 ос.ч.ст.) рівнів безпеки Дніпропетровської, Луганської, Полтавської, Запорізької, Чернігівської областей; результати вивчення інформації отриманої від структурних підрозділів УВП; результати анкетування 551 особи персоналу цих установ. Використана інформація, яка відображена в оглядах, бюлетенях, розпорядженнях, наказах ДПтС , ДКВС, МЮ України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером та змістом розроблених питань дисертаційне дослідження є перше в Україні, присвячене комплексному дослідженню виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно засуджених з психічними відхиленнями. Результатом проведеного дослідження стали наступні положення:

вперше:

– досліджено особливості поширення психічних відхилень серед засуджених до позбавлення волі на певний строк, повнолітніх, неповнолітніх, осіб жіночої і чоловічої статі, їх якісно-кількісні ознаки;

– сформульовано авторське визначення поняття кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі на певний строк з психічними відхиленнями – сукупність взаємопов'язаних ознак, що визначають індивідуальні, особистісні якості засудженої особи та ті, які обумовлені наявним психічним відхиленням, в процесі відбування нею (виконання щодо неї установою виконання покарань) встановленого судом покарання, і на підставі яких визначається вид, об'єм, тривалість, інтенсивність застосування дисциплінарних, лікувально-профілактичних, соціально-виховних, корегуючих поведінку засобів, режимних заходів, направлених ресоціалізацію засудженої особи і забезпечення особистої безпеки її та інших осіб.

– визначено структуру ознак та елементів кримінально-виконавчої характеристики засуджених досліджуваної категорії – соціально-демографічні (стать, вік, сімейний стан, освіта, професія, місце проживання);

фізіологічні (стан здоров'я, придатність до праці, наявність соматичних захворювань, інвалідність); психолого-психіатричні (наявність психологічних проблем, психічних відхилень); кримінально-правові (вид вчиненого злочину, вина, мотив, мета вид призначеного покарання, кількість судимостей, досвід відбування покарань пов'язаних з ізоляцією, ставлення до вчиненого злочину та його наслідків, потерпілих, завданої шкоди (відшкодування чи невідшкодування завданої злочином шкоди під час відбування покарання); соціальні, суспільні (наявність соціально корисних зв'язків, соціальне оточення, спілкування під час відбування покарання, конфлікти); поведінка засудженої особи безпосередньо під час відбування покарання; суб'єкти виконання кримінального покарання;

удосконалено:

– класифікацію засуджених з психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності за спільними характеристиками проявів порушення психіки;

– структуру соціально-демографічних, соціально-психологічних та кримінально-правових ознак кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк;

– методи, форми корегування поведінки, спрямовані на протидію і запобігання вчинення злочинів засудженими з психічними відхиленнями;

– розуміння обумовленості особливостей поведінки засуджених з психічними відхиленнями в умовах УВП і наявним порушенням психіки;

дістали подальшого розвитку:

– правова регламентація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно засуджених, які мають порушення психіки;

– визначення особливостей організації соціально-виховної роботи із засудженими зазначеної категорії, з урахуванням їх специфіки;

– наукова позиція, відповідно до якої, наявність психічного відхилення у особи та несприятливе соціальне оточення у своїй сукупності мають детермінуючий вплив на створення ситуації, яка об'єктивно сприяє вчиненню злочину;

– обґрунтування, що засуджені з психічними відхиленнями є окремою складною категорією засуджених;

– положення науки кримінально-виконавчого права щодо значення кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями при диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та викладені у дисертації положення, узагальнення, висновки і рекомендації мають як загальнотеоретичне, так і практичне значення та можуть бути використані:

– у науково-дослідній – для подальшого вивчення теоретичних проблем та подальших наукових розробок у теорії та практиці виконання, відбування кримінальних покарань у виді позбавлення волі на певний строк відносно

засуджених з порушенням психіки (Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Академії Державної пенітенціарної служби № 15/13-а від 24 січня 2018 р.);

– у *правотворчій* – для подальшого вдосконалення КВК України та підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують порядок виконання покарання у виді позбавлення волі;

– у *правозастосовній* – при розробці рекомендацій у частині організації виконання покарання відносно засуджених до позбавлення волі на певний строк, а також діяльності виправних та виховних колоній щодо застосування засобів виправлення і ресоціалізації (Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження Управлінням соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими Адміністрації ДКВС України при організації СВР із засудженими в УВП від 28 лютого 2018 р., Акт Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації МЮ про впровадження результатів дисертаційного дослідження при організації СВР із засудженими в УВП № 33 від 03 квітня 2018 р.).

– в *освітній* – під час підготовки відповідних розділів підручників, навчальних посібників, викладанні навчальних дисциплін кримінально-правового спрямування (Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Білоцерківського центру підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України від 21 вересня 2017р., Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Академії Державної пенітенціарної служби № 15/13-а від 24 січня 2018 р., Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» від 27 лютого 2018 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднено у виступах на міжнародних та всеукраїнських конференціях і семінарах: «Актуальні проблеми відбування покарання в Україні» (м. Кіровоград, 2007 р.), «Гуманізація кримінальних покарань як складова процесу євроінтеграції України» (м. Чернігів, 2007 р.), «Захист прав людини як основа гуманізації суспільства» (м. Чернігів, 2009 р.), «Сучасне та майбутнє в тенденціях підготовки студентів ВНЗ» (м. Чернігів, 2010 р.), «Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України» (м. Київ, 2011 р.), «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Запоріжжя, 2011 р.), «Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України» (м. Київ, 2011 р.), «Актуальні питання підготовки фахівців у вищих навчальних закладах: досвід, проблеми, перспективи» (м. Чернігів, 2013 р.), «Сучасна наука-пенітенціарній практиці» (м. Київ, 2013 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження відображено у 16 наукових працях, з яких чотири – у фахових виданнях України, два – в іноземних фахових виданнях за профілем

дисертації, вісім – у збірниках матеріалів науково-практичних і науково-теоретичних, в тому числі і міжнародних конференцій та семінарів.

Структура дисертації. Дисертаційне дослідження складається із переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації – 300 сторінок, із них: основний текст – 199 сторінок, список використаних джерел (223 найменування) – 23 сторінки, додатки – 61 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, її зв'язок з науковими програмами, планами, визначено мету, задачі, об'єкт і предмет дослідження, його методологічну основу, наукову новизну одержаних результатів, їх практичне значення, апробацію та публікації результатів дослідження, наведено дані щодо його структури і обсягу.

Розділ 1 «Загальна характеристика виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк засудженими з психічними відхиленнями» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Сучасний стан виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк засудженими з психічними відхиленнями»* проведено історико-правовий аналіз, досліджено закономірності розвитку законодавчої регламентації та порядку виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно досліджуваної категорії осіб. Проведено поділ генезису інституту суспільно-правових відносин у сфері виконання позбавлення волі на певний строк відносно засуджених з психічними відхиленнями на три основні періоди. Констатуємо різке зменшення за останні роки кількості осіб, які тримаються в УВП та СІЗО з 192 тис. осіб у 2004р. до 60,6 тис. осіб у 2017р. при цьому кількість осіб з психічними відхиленнями, які тримаються в УВП та СІЗО значно зменшилася не тільки в кількісному, а й у процентному співвідношенні до загальної кількості осіб, які тримаються в цих установах.

Встановлено, кількість осіб, що тримаються в УВП та СІЗО зменшилася на 130 тис. осіб. Відповідно зменшилась і кількість осіб, які мають психічні відхилення з 20350 ос. у 2004р. до 4846 ос. у 2017р. При цьому показник захворюваності серед засуджених є відносно сталим з 35,6 на 1000 засуджених у 2004 р. до 31,01 у 2017 р., з незначними коливаннями.

У *підрозділі 1.2 «Зарубіжний досвід виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями»* встановлено, загальною рисою пенітенціарних систем європейських держав є курс на зменшення кількості осіб, які тримаються в УВП. У більшості цих держав паралельно з УВП функціонує служба пробації, яка відіграє важливу роль при призначенні судами справедливого

покарання за вчинений злочин, організації СВР із засудженими, здійснення нагляду за ними та сприяння їх соціальній адаптації після звільнення і профілактиці повторного вчинення злочинів. Для всіх, в тому числі, засуджених з психічними відхиленнями, функціонують індивідуальні психокорекційні програми, які реалізуються під час відбування кримінальних покарань в УВП та деякі з них після звільнення. До роботи із даною категорією засуджених долучаються волонтери, соціальні служби, які здійснюють їх соціальний супровід, під час відбування покарання і після нього, що надає можливість значно зменшити ризик вчинення повторних злочинів. Важлива роль відводиться професійно-технічній освіті засуджених, набуттю ними виробничих навичок, отримання професійної кваліфікації.

Розділ 2 «Характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Соціально-демографічна характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк» визначено ключові ознаки кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк та найбільш оптимальну їх наступну структуру:

1. Соціально-демографічні ознаки (стать, вік, сімейний стан, освіта, професія, місце проживання).

2. Фізіологічні ознаки (стан здоров'я, придатність до праці, наявність соматичних захворювань, інвалідність).

3. Психолого-психіатричні ознаки (наявність психологічних проблем, психічних відхилень).

4. Кримінально-правові ознаки (вид вчиненого злочину, вина, мотив, мета вид призначеного покарання, кількість судимостей, досвід відбування покарань пов'язаних з ізоляцією, ставлення до вчиненого злочину та його наслідків, потерпілих, завданої шкоди (відшкодування чи невідшкодування завданої злочином шкоди під час відбування покарання).

5. Соціальні, суспільні ознаки (наявність соціально корисних зв'язків, соціальне оточення, спілкування під час відбування покарання, конфлікти).

6. Поведінка засудженої особи безпосередньо під час відбування покарання.

7. Суб'єкти виконання кримінального покарання.

Під соціально-демографічною ознакою кримінально-виконавчої характеристики засудженої особи, слід розуміти сукупність ознак особистості, які відображають *загальні біопсихологічні відомості* - вік, стать, загальний стан здоров'я, загальнолюдські якості; *демографічні* - сімейний стан, місце народження, проживання; *соціально-значущі* - соціальні зв'язки.

У підрозділі 2.2 «Соціально-психологічна характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк» виходячи із зібраного емпіричного матеріалу, встановлено, що більшість засуджених сприймають призначене покарання, в першу чергу,

як кару, відплату суспільства за вчинений злочин. П'ята частина опитаних вбачає в призначеному покаранні засіб виправлення злочинців, лише серед засуджених жінок переконані в цьому 73% опитаних.

За цими даними кожен п'ятий засуджений ч. з психічними відхиленнями, кожен десятий н/л. та засуджена ж., кожна двадцята н/л. ж. ст. до засудження систематично вчиняли правопорушення та вели злочинний спосіб життя.

Часто порушення психіки є наслідками зловживання алкоголем, наркотичними та іншими психоактивними речовинами. У 2004 – 2016рр. значно зменшилася кількість засуджених, залежних від наркотичних засобів (з 11661ос. у 2004 р. до 2141ос. у 2016р.) алкоголю (з 14326 ос. у 2004 р. до 788 ос. у 2016 р.), які перебували на диспансерному обліку в УВП. Співвідношення серед вказаних засуджених чоловіків і жінок з 2011 р. змінилося з 7 до 1 на 30 до 1 в 2016 р.

У підрозділі 2.3 «Кримінально-правова характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк» встановлено, 68 % досліджених засуджених з порушеннями психіки раніше відбували покарання у виді позбавлення волі переважно строком від 1 до 5 років, тобто за злочини невеликої та середньої тяжкості.

Засуджені з психічними відхиленнями в межах кримінально-правової характеристики мають наступні спільні риси, які вирізняють дану категорію засуджених з поміж інших: характерна злочинна спеціалізація на вчинення злочинів: проти власності, проти життя та здоров'я особи, у сфері обігу наркотиків та інші злочини проти здоров'я населення; не поширені злочини, які потребують наявності певної кваліфікації, високого соціального стану, службового становища чи інтелектуальних здібностей; більшість засуджених вчинила злочини одноособово.

Розділ 3 «Характеристика виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями» складається з трьох підрозділів

У підрозділі. 3.1 «Суб'єкти виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо засуджених з психічними відхиленнями» визначено, рівень повторно вчинених злочинів, особами, які раніше відбували кримінальні покарання за останні 14 років є стабільно високим 23,4% – 27,3%, серед осіб, які звільнялися умовно-достроково від відбування покарання 16% – 24,9%. Це свідчить про низьку ефективність суб'єктів виконання кримінальних покарань. Необхідно зазначити, рівень пенітенціарного рецидиву значно менший рівня рецидивної злочинності осіб, які знаходяться поза межами УВП. Проблема носить скоріше субсидіарну форму відповідальності ДКВС та соціальних інституцій держави. На підставі аналізу результатів опитування персоналу УВП, виявлено, 34,3% респондентів не мають освіти, яка б відповідала необхідним освітньо-кваліфікаційним вимогам для даного виду посад. Вказані фактори в

подальшому чинять вплив на ефективність ресоціалізації засуджених.

У підрозділі 3.2 «Особливості виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями» дисертантом визначено, 63,4% усіх підкатегорій засуджених з психічними відхиленнями взагалі не притягувалися до дисциплінарної відповідальності під час відбування кримінального покарання.

З 2004– 2017рр. засудженими щорічно вчиняється від 40 (2004–2006рр.) до 84 (2013р.), у 2017р. – 46 самогубств. При цьому від 5% до 25% з них вчинено особами, які перебували на профілактичних обліках як схильні до вчинення суїцидів, від 2,3% до 15,9%– схильні до членушкодження, від 1,9% до 11,1% мали черепно-мозкові травми, від 7,1% до 25% мали психопатології, від 2,3% до 10% хворіли на хронічну наркоманію чи алкоголізм. 40– 45 засуджених щорічно проходять лікування в спеціалізованій психіатричній лікарні у зв'язку зі спробою вчинення суїциду чи членушкодження.

Підрозділ 3.3 «Шляхи удосконалення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо засуджених з психічними відхиленнями».

Досліджувана категорія (п/л. ос. ч. ст., п/л. ос. ж. ст., н/л. ос. ч. ст., н/л. ос. ч. ст.) є окремою складною, з точки зору пенітенціарної, кримінологічної науки, яка, потребує використання в процесі ресоціалізації специфічних психо-корекційних, педагогічно-виховних методик в СВР, застосування медико-психіатричних засобів діагностики, впливу та динамічного спостереження.

При виконанні покарання стосовно цієї категорії осіб, окрім загальної мети є ще додаткова мета покарання – лікування та реабілітація.

Встановлено, персонал УВП найефективнішими засобами виправлення і ресоціалізації засуджених з психічними відхиленнями вважає СВР (104 ос.(18,9%)), суспільно корисну працю (97 ос. (17,6%)), режим (83ос. (15,1%)).

ВИСНОВКИ

У висновках дисертаційного дослідження наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у вивченні кількісних і якісних ознак кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями та обґрунтуванні пропозицій щодо удосконалення законодавства України.

1. Досліджено генезис кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями. Проведено умовний поділ на три історичні етапи: I– до XVII ст., II–XVII ст. – перша половина XIX ст., III – розпочався з другої половини XIX ст.

2. Встановлено, під впливом ряду факторів 2004–2017рр. спостерігається значне зменшення загальної чисельності осіб, які трималися

в УВП, що прямо корелюється і з кількістю осіб з психічними відхиленнями, які тримаються в УВП, яка зменшилась не тільки в кількісному, а й у процентному співвідношенні до загальної кількості осіб, які тримаються в цих установах.

3. За результатами аналізу зарубіжного досвіду визначено загальні підходи та відмінності порядку виконання даного виду покарання щодо досліджуваної категорії засуджених.

4. Досліджено ознаки соціально-демографічної, соціально-психологічної, кримінально-правової характеристики засуджених осіб з психічними відхиленнями у виді позбавлення волі на певний строк.

5. Сформульовано авторське визначення кримінально-виконавчої характеристики засуджених осіб з психічними відхиленнями, під якою запропоновано розуміти сукупність взаємопов'язаних ознак, що визначають індивідуальні, особистісні якості засудженої особи та ті, які обумовлені наявним психічним відхиленням, в процесі відбування нею (виконання щодо неї установою виконання покарань) встановленого судом покарання, і на підставі яких визначається вид, об'єм, тривалість, інтенсивність застосування дисциплінарних, лікувально-профілактичних, соціально-виховних, корегуючих поведінку засобів, режимних заходів, направлених на ресоціалізацію засудженої особи і забезпечення особистої безпеки її та інших осіб.

6. Досліджено кількісно-якісні ознаки та показники засуджених з психічними відхиленнями.

7. Визначено закономірності криміногенного впливу психічних порушень.

8. Доведено, суб'єкти виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями утворюють чотирьохрівневу систему органів та установ.

9. Запропонована класифікація засуджених з психічними відхиленнями за типами: алкоголізований, психопатизований, інтелектуально обмежений, наркотизований, аутоагресивний.

10. Встановлено, персонал, який безпосередньо бере участь в організації соціально-виховної роботи із засудженими характеризується наявністю осіб переважно віком від 22р. до 35р. з незначним, від 1 до 3р., стажем роботи за посадою. У значної частини персоналу відсутня внутрішня мотивація до виконання посадових обов'язків, обумовлена різним факторами.

11. Запропоновано у структурі кожного МУПВКППі репрофілювати 12–15 вже існуючих УВП в УВП медико-реабілітаційного спрямування усіх рівнів безпеки, для тримання повнолітніх засуджених чоловічої та жіночої статі з психічними відхиленнями і 30–50% засуджених, які не мають психічних недоліків, що надасть можливість більш якісно організовувати загальноосвітнє та професійне навчання, застосовувати психолого-психіатричні лікувально-реабілітаційні заходи та залучати до соціально-виховної роботи висококваліфікованих фахівців у галузі педагогіки,

психіатрії, психології. При цьому для забезпечення ефективної організації соціально-виховної роботи оптимальною чисельністю засуджених в одному відділенні СПС повинна бути 25–50 ос.

12. Доведено, оптимізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк повинна стосуватися: а) результату або ступеню досягнення мети виконання покарання, б) практично-процедурного здійснення процесу виконання (відбування) кримінального покарання, г) нормативно-правового, законодавчого регулювання порядку виконання кримінального покарання.

13. Пропонуються зміни, доповнення до кримінально-виконавчого законодавства:

- доповнити наступними положеннями:

ч.1 ст. 100 КВК *«і можливістю залучення засудженого до трудової діяльності в установі у зв'язку зі станом психічного здоров'я»;*

доповнити ч. 6 ст.126 КВК у такій редакції *«освітній процес із засудженими, які мають психічні відхилення організується відповідно до освітніх програм підготовки та методик, які враховують особливості, обумовлені наявним окремим видом психічного відхилення у засудженої особи та залученням до проведення занять фахівців педагогіки, психології, які мають досвід роботи із повнолітніми і неповнолітніми особами з порушеннями психіки»;*

ст. 131² КВК *«а також якщо за висновком лікаря-психіатра буде встановлено причинно-наслідковий зв'язок між дисциплінарним проступком та наявним у засудженої особи психічним відхиленням»;*

ч. 1 ст. 134 КВК *«вплив наявного психічного відхилення на поведінку засудженого під час вчинення дисциплінарного проступку»;*

ч. 6 ст. 135 КВК *«стосовно засуджених з психічними відхиленнями-матеріали, в яких відображено думка лікаря-психіатра, психолога, щодо психічного стану особи під час вчинення порушення та застосування засобів дисциплінарного впливу»;*

доповнити ч.5 ст. 156 КВК та викласти у такій редакції: *«під час підготовки засудженої особи до звільнення інформація про наявне у неї психічне відхилення, разом з іншими характеризуючими матеріалами направляється уповноваженому органу з питань пробації за місцем майбутнього проживання цієї особи для здійснення контролю за її поведінкою, надання допомоги в отриманні необхідної медико-психіатричної, психологічної допомоги та вжиття заходів щодо усунення криміногенних факторів її соціального оточення»;*

ч.1 ст. 10 ЗУ «Про пробацію» доповнити наступним положенням: *«здійснення контролю за поведінкою, осіб з психічними відхиленнями, протягом одного року після їх звільнення з установ виконання покарань»;*

ст. 11 ЗУ «Про пробацію» - *«в отриманні необхідної медико-психіатричної та психологічної допомоги засудженими з психічними відхиленнями».*

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кубрак Р.М. Особливості організації соціально-виховної роботи в межах установи виконання покарань із засудженими, які мають психічні відхилення. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 244 – 249.

2. Кубрак Р.М. Кримінально-виконавча характеристика засуджених до позбавлення волі на певний строк чоловіків, які мають психічні відхилення. *Науковий вісник Луганського держ. універ. внутр. справ ім. Е.О.Дідоренка*. 2012. № 4. С. 113 – 120.

3. Кубрак Р.М. Кримінологічна характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виправних колоніях. *Науковий вісник Львівського університету імені Івана Франка: зб. наук. праць*. 2012. №55. С. 234 – 239.

4. Кубрак Р.М. Окремі аспекти виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями. *Науковий вісник Дніпроп. держ. універ. внутр. справ: зб. наук. праць*. 2012. № 4. С 450 – 458.

5. Кубрак Р.М. Отдельные вопросы ресоциализации несовершеннолетних осужденных к лишению свободы на определенный срок с психическими отклонениями, не исключающими вменяемости и ограниченной вменяемости. *Человек: преступление и наказание*. 2013. № 2. С.105 – 108.

6. Кубрак Р.М. Соціально-демографічний профіль засуджених осіб із психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності, які відбувають покарання в установах виконання покарань. *Національний юридический журнал: теорія і практика: научно-практичне правове издание*. 2017. № 4(26). С. 130 – 135.

7. Кубрак Р.М. Попередження рецидивної злочинності серед неповнолітніх осіб. *Актуальні проблеми відбування покарання в Україні: матер. наук.-практ. семін. Кіровоград: КЮІ ХНУВС, 2007. С.107 – 111.*

8. Кубрак Р.М. Гуманізація покарання та профілактика рецидивної злочинності. *Гуманізація кримінальних покарань як складова процесу євроінтеграції України: матер. міжвуз. наук.– практи. конф. Чернігів: ЧЮК, 2007. С.84 – 90.*

9. Кубрак Р.М. Особливості виховного процесу в межах виправної колонії відносно засуджених до позбавлення волі, які мають психічні розлади. *Захист прав людини як основа гуманізації суспільства: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Чернігів: ЧЮК, 2009. С.122 – 124.*

10. Кубрак Р.М. Засоби регулювання поведінки осіб із психічними відхиленнями, засуджених до позбавлення волі на певний строк, в умовах кримінально-виконавчої установи. *Сучасне та майбутнє в тенденціях*

підготовки студентів ВНЗ: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Чернігів: ЧЮК, 2010. С. 87–91.

11. Кубрак Р.М. Окремі питання надання психіатричної допомоги засудженим до позбавлення волі на певний строк, які мають психічні відхилення. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2011. С.71 – 74.

12. Кубрак Р.М. Особливості виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених з психічними відхиленнями. *Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України*: матер. всеукр. наук.-практ. конф. Київ: НАВС, 2011. С. 96 – 98.

13. Кубрак Р.М. Окремі аспекти організації соціально-виховної роботи та ресоціалізації неповнолітніх засуджених з психічними відхиленнями. *Актуальні питання підготовки фахівців у вищих навчальних закладах: досвід, проблеми, перспективи*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Чернігів: ЧЮК, 2013. С.139–143.

14. Кубрак Р.М. Кримінально-виконавча характеристика засуджених до позбавлення волі на певний строк жінок з психічними відхиленнями, осудних та обмежено осудних. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Київ: Інститут кримінально-виконавчої системи, 2013. С. 252– 255.

15. Кубрак Р.М. Соціально-виховна робота у виховній колонії – основа заходів профілактики рецидиву злочинів серед неповнолітніх осіб жіночої статі. *Влада. Людина. Закон*. 2007. № 12. С.41 – 43.

16. Кубрак Р.М. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно осіб з психічними відхиленнями, що не виключають осудності або обмежено осудних. *Влада. Людина. Закон*. 2010. № 8. С.13–16.

АНОТАЦІЯ

Кубрак Р.М. Кримінально-виконавча характеристика засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню кримінально-виконавчої характеристики засуджених з психічними відхиленнями під час відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Актуальність теми дисертаційного дослідження визначається високим соціальним та правовим значенням проблеми виконання кримінальних покарань відносно засуджених з психічними відхиленнями. Згідно вивчених статистичних та отриманих емпіричних даних встановлено, засуджені з психічними порушеннями вже протягом тривалого часу, а саме, з 2004 – 2017рр. становлять чисельну окрему пенітенціарну категорію.

Досліджено генезис, витоки та проведено періодизацію становлення, розвитку теорії й нормативно-правової регламентації, проаналізовано сучасний стан виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі щодо досліджуваної категорії осіб. Вивчено зарубіжний досвід виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк відносно засуджених з порушеннями психіки, виділено його ефективні елементи для впровадження в національну пенітенціарну систему.

Вивчено поширеність психічних відхилень серед засуджених до позбавлення волі на певний строк, їх динаміку, досліджено та систематизовано ознаки кримінально-виконавчої, соціально-демографічної, соціально-психологічної, кримінально-правової характеристики цих осіб та інші їх характеристики під час відбування кримінального покарання.

Визначено закономірності криміногенності психічних відхилень та їх кореляції із вчиненими особою злочинами. Встановлено складові ефективності процесу виконання досліджуваного покарання, організації соціально-виховної роботи із даною категорією засуджених.

Дефініційно визначено кримінально-виконавчу характеристику засуджених з психічними відхиленнями та її структурні складові ознаки.

Ключові слова: психічне відхилення, психічна аномалія, установа виконання покарань, засуджена особа, позбавлення волі на певний строк, кримінально-виконавча характеристика, детермінанти, соціально-виховна робота, ресоціалізація.

SUMMARY

Kubrak R.M. Criminal-executive characteristic of convicts with mental deviations to imprisonment for a certain term. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate of Law Degree in specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; criminal-enforcement law.– Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, 2018.

The dissertation is devoted to the investigation of the criminal-executive characteristic of convicts with mental disabilities within the limits of sanity and limited sense of responsibility during the serving of criminal punishment in the form of deprivation of liberty for a certain period.

The actuality of the topic of the dissertation research is determined by the high social and legal significance of the problem of the execution of criminal

sentences against convicts with mental disorders.

According to the statistical data and empirical data we have obtained, it has been established that convicts with mental disorders within the limits of consciousness and limited essence have already been for a long time, namely, since 2004 – 2017 constitute a numerical separate penitentiary category.

The genesis and origins were investigated, the periodization of formation, development of theory and regulatory legal regulation, as well as the current state of execution of criminal punishment in the form of deprivation of liberty in relation to persons with mental disabilities, have been carried out. From the point of view of comparative studies, foreign experience of carrying out criminal punishment in the form of deprivation of liberty for a certain period in relation to convicts with violations of the psychics has been studied, its effective elements for implementation in the national penitentiary system have been identified.

Relying on statistics of law enforcement agencies and the results of their own empirical studies, the prevalence of mental deviations among convicted prisoners for a certain period and their dynamics was studied, the signs of criminal-executive, social-demographic, socio-psychological, criminal-legal characteristics of convicted persons from violations of the psyche and other characteristics of them during the serving of criminal punishment.

The regularities of the criminogenicity of mental deviations and their correlation with the committed person's crimes, which are confirmed by the data of special investigations. The components of efficiency of the process of execution of criminal punishment in the form of deprivation of liberty for a certain period, organization of social work with this category of convicts and the introduction of programs for the correction of their behavior, which consists in taking into account the peculiarities of certain types of mental disorders in convicted persons are established. A new definition of the criminal-executive characteristics of convicted persons with mental disabilities and its structural components of the trait is defined. Also, based on the analysis of scientific literature, statistics of courts, law enforcement agencies, penal institutions, empirical studies, a range of factors has been established, which leads to an increase in the number of convicts with mental disabilities in these institutions and crimes committed by them.

The analysis and generalization of the modern practice of preventing repeat offenses by convicts with mental disorders are carried out.

Keywords: mental disorder, mental anomaly, institution of execution of sentences, convicted person, deprivation of liberty for a certain period, criminal-executive characteristic, determinants, social and educational work, resocialization.